

О. О. Нігрєєва

*к. ю. н., доцент, доцент кафедри загальноправових дисциплін
та міжнародного права Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова*

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА ЯК МІЖСИСТЕМНА ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Посилення інтеграційних та глобалізаційних процесів призводить до того, що численні юридичні категорії, які раніше були властиві виключно національному чи, навпаки, міжнародному праву, починають діяти за межами правової системи, у якій вони виникли. Це явище є закономірним, адже більшість науковців та юристів-практиків наразі визнають, що міжнародне та національне право є взаємопов'язаними та такими, що справляють взаємний вплив. У цьому контексті цікаво звернутися до категорії загальних принципів права з позиції науки міжнародного і національного права. Для України це є особливо актуальним: після набрання чинності змінами до ст. 124 Конституції України, відповідно до яких «Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду», наша країна можливо буде змушена виконувати рішення суду та взаємодіяти із ним у різних площинах. Отже, для нас є важливим розуміти щонайменше юридичний механізм функціонування суду. У цій доповіді ми бажаємо зосередитися на розгляді загальних принципів права, адже саме вони зазначені у ст. 21 Римського статуту як застосоване право.

Посилання на загальні принципи міжнародного права, визнані цивілізованими націями, міститься у ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН як на засоби, що суд може застосовувати для вирішення спорів. Однак багато науковців розглядають це положення як доказ того, що загальні принципи права визнаються джерелом міжнародного права. Звісно, що таке розуміння спричинило численні дискусії. Наразі категорія загальних принципів права є однією з найбільш контроверсійних у науці міжнародного права, адже немає єдності думок ні з приводу їхнього значення для врегулювання

міжнародних відносин, ні з приводу їхнього змісту. «Прихильники широкого розуміння вважають, що це поняття охоплює загальні принципи природного права і справедливості і що мова йде про особливе джерело міжнародного права. Прихильники іншої концепції вважають, що під загальними принципами слід розуміти основні принципи міжнародного права. ... Відповідно до третьої концепції, під загальними принципами розуміються принципи, загальні для національних правових систем» [1, с. 164].

Відповідно до більш детальної класифікації, яка скоріше розкриває усе різноманіття поглядів на походження та зміст принципів, ніж дає їх системне бачення, виокремлюють «загальні принципи, які трансформувались у право через закономірності розвитку суспільних відносин...; загальні принципи, які склалися у праві на основі принципів функціонування систем управління в суспільствах...; загальні принципи права, які склалися на основі розвитку правових систем (міжнародних і національних): а) загальні принципи матеріального права...; б) загальні принципи процесуального права...; в) доктринальні або концептуальні загальні принципи...; загальні принципи внутрішньодержавного права; загальні принципи міжнародного приватного права; загальні принципи міжнародного публічного права ...» [2, с. 125–126].

Наведені вище класифікації дають тільки спрощене бачення усього різноманіття теорій у доктрині міжнародного права, які пояснюють сутність та зміст цієї юридичної категорії. Не менш палкі дискусії тривають щодо того, чи слід розуміти загальні принципи права як джерело міжнародного права. Ситуація ускладнюється тим фактом, що незважаючи на зазначення принципів у Статуті Міжнародного Суду ООН, ця судова інституція жодного разу безпосередньо не посилалася на них у своїх рішеннях. Ситуація, однак, дуже змінилася із появою та зростанням кількості міжнародних кримінальних судів, які, за умов недостатньої урегульованості цих відносин нормами міжнародного права, почали усе частіше звертатися до національного права у пошуках застосованих норм. У цьому зв'язку особливого значення набула категорія загальних принципів. Отже,

як свідчить міжнародна судова практика останніх років та норми Римського статуту, міжнародні суди, вирішуючи справу, мають право звертатися до національного права у пошуках основоположних норм, які можуть розглядатися як загальні для всіх чи більшості правових систем світу.

Цікаво розглянути погляди на цю категорію у науці внутрішньодержавного права. Нажаль, вітчизняна правова наука приділяє їй недостатньо уваги. Розглядаючи категорію принципів права більшість вчених пише про основоположні, загальнолюдські чи загальні принципи [3; 4], однак рідко досліджує їх у контексті міжнародного права. Усі принципи поділяють на основоположні чи загальнолюдські, загальні, міжгалузеві, галузеві, а також на принципи підгалузей та інститутів права [5, с. 124; 6, с. 62]. Існують й більш детальні класифікації, наприклад: а) вихідні засади, що відображають основу окремих інститутів; б) міжінституційні керівні положення; в) принципи підгалузей права; г) галузеві принципи права; ґ) міжгалузеві нормативно-керівні начала; д) загальні для кожної національної правової системи; е) принципи, що відображають особливості тієї чи іншої правової сім'ї; є) принципи міжнародного права: ж) принципи окремих спільнот; з) загальновизнані принципи права» [7, с. 23].

Як бачимо, єдиний підхід щодо розуміння та систематизації принципів у загальній теорії права також відсутній. Разом з тим деякі дослідники виокремлюють категорію загальних чи загальновизнаних принципів права, причому пропонують відрізнити їх від загальноправових принципів, вважаючи, що «співвідношення загальноправових принципів та загальновизнаних принципів міжнародного права визначається єдністю загального і особливого» [8, с. 11]. Так, С. Д. Дмитрієв вважає, що вони відрізняються за генезисом (загальноправові принципи завжди є продуктом реалізації права, а загальновизнані принципи міжнародного права виникають в процесі державної і міждержавної правотворчості), характером універсальності (загальноправові принципи характеризують юридичну діяльність у всіх правопорядках, загальновизнані принципи міжнародного права реалізуються тільки в правових системах держав,

що підкоряються режиму міжнародного права («цивілізованих» держав), та сферою дії (сфера дії загальноправових принципів права не пов'язана з обмеженням суб'єктного складу учасників будь-яких правовідносин. Загальновизнані принципи міжнародного права реалізуються у відносинах за участю публічних суб'єктів) [8, с. 11].

Наведена вище точка зору викликає деякі зауваження, адже, на наш погляд, загальновизнані принципи права також виникають у процесі реалізації права. Слушною є думка про необхідність участі у їхньому формуванні саме держав як основних суб'єктів міжнародної правотворчості. Остання теза, однак, потребує додаткового осмислення з огляду на те, що невизначеність категорії загальновизнаних принципів права у міжнародних договорах призводить до того, що виокремлення та застосування певних принципів для врегулювання міжнародних відносин, зокрема, у галузі міжнародного кримінального права, здійснюється судами, які традиційно суб'єктами міжнародної правотворчості не вважалися. Що ж до обмеження «характеру універсальності» загальновизнаних принципів тільки «цивілізованими» країнами, то таке бачення є вочевидь застарілим, адже наразі усі держави світу (щонайменш формально) визнають примат міжнародного права. Термін же «цивілізований» був запозичений ще зі Статуту Постійної палати міжнародного правосуддя Ліги націй, заснованої у 1922 р., та наразі не відповідає принципу суверенної рівності держав.

Як здається, загальновизнані чи загальні принципи права можуть розглядатися як окремий різновид у системі принципів національного права. У цьому контексті важливим є, що принципи права, навіть якщо вони нормативно не закріплені, є одним із джерел правотворчої, правоінтерпретаційної та правозастосовної діяльності [9, с. 41], а однією з цілей застосування права є прийняття такого рішення, яке б узгоджувалося з принципами права [10, с. 124]. Отже, досконале вивчення цієї категорії як у науці міжнародного, так і національного права сприятиме більш уніфікованому та ефективному застосуванню загальних принципів права у всіх сферах правового буття.

Література:

1. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: учебник / И.И.Лукашук. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 415 с.
2. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: підручник. – К.: Либідь, 2002. – 608 с.
3. Уварова О.О. Роль принципів права у процесі правозастосування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О.О.Уварова. – Х., 2009. – 210 с.
4. Погребняк С. П. Основоположні принципи права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / С. П.Погребняк. – Х., 2009. – 433 с.
5. Теорія держави і права: підручник / за ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015. – 368 с.
6. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія / О. О. Уварова. – Харків: МАДРИД, 2012. – 196 с.
7. Фролов С. Е. Принципы права: вопросы теории и методологии : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / С. Е. Фролов. – Нижний Новгород, 2001. – 26 с.
8. Дмитриев С. Д. Общеправовые принципы: теоретические проблемы конкретизации и реализации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / С. Д. Дмитриев. – Самара, 2012. – 27 с.
9. Косович В. М. Нормативне закріплення принципів права як чинник досконалості нормативно-правових актів України / В.М.Косович // Науково-інформаційний вісник. Право. – 2013. – № 7. – С. 40 –50.
10. Погребняк С. П. Роль основоположних принципів у застосуванні права / С. П.Погребняк // Проблеми філософії права. – 2008–2009. – Том VI-VII. – С. 124–134.

Н. М. Пархоменко

*д. ю. н., професор, вчений секретар Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України*

ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Однією з передумов функціонування сучасної держави, трансформації державно-владних відносин є правове забезпечення та відповідний правовий порядок, що, в свою чергу, потребує науково-методологічного забезпечення.

Сьогодні Українська держава та її правова система переживають період комплексних реформ, зумовлених потребою виходу з глибокої соціально-економічної і політичної кризи. Загалом реформа державного ладу ще далека до завершення і потребує науково-методологічного забезпечення та супроводження.